

TARIXIY OBIDALARIMIZ MA'NAVIY VA MADANIY MEROSIMIZDIR.

(Buxoro karvonsaroylari)

*Buxoro davlat universiteti**Tasviriy va amaliy san'at kafedrası**p.f.f.d.(PhD), dotsenti Ostonova Gulshod Razzoqovna*

Ushbu maqolada Buxoro tarixiy obidalaridan, karvonsaroylar tarixi va barpo etilishi haqida ma'lumot berilgan.

В данной статье представлена информация об исторических памятниках Бухары, истории и строительстве караван-сараев.

This article provides information about the historical monuments of Bukhara, the history and construction of caravanserais.

Karvonsaroy—bu uzoq va mashaqqatli yo'l bosib, xalqaro aloqalarni savdo munosabatlari orqali bog'lovchi savdogar-karvon ahllari uchun o'ziga xos vaqtinchalik qo'rg'on-qarorgoh, mehmonxona, ularning ot-ulovlari va chorvalari uchun ham uzoq yo'ldan keyin hordiq olib, kuch to'playdigan joy bo'lgan. Karvonsaroydagi "saroy" so'zi katta jamoa, ko'pchilikni sig'diradigan, jamlaydigan, ko'pchilik foydalanishi uchun mo'ljallangan ijtimoiy ob'yekt, bino-inshoot ma'nosida keladi. Karvonsaroy bilan bir qatorda bog'chasaroy, poshshosaroy kabi so'zlar ham yuqoridagi ma'nolarni ifodalaydi. Odatda karvonsaroylar savdo yo'llari yoqasida qurilgan. Savdo yo'llarining eng mashhuri bo'lmish Buyuk ipak yo'li savdo markazlaridan biri, Buxoroyi Sharif hududida 50 dan ziyod har xil karvonsaroylar bo'lib, bu karvonsaroylarda kuniga 5000 nafargacha savdogarlar qabul qilinib, ularga turli xizmatlar ko'rsatilgan.

Karvonsaroylar odatda baland paxsa devor bilan o'rab olingan, bir yoki ikki qavatli binolardan iborat bo'lgan. Abdullaxon II tomonidan qurilgan karvonsaroylar

asosan pishiq g'ishtdan qurilgan. Tog' va tog'oldi hududlarda rabotlarni qurishda toshlardan keng foydalanilgan. Bunga misol sifatida Hisor tog'larida, Yakkabog'dan Denovga o'tadigan tog' yo'lida Toshrobot nomi bilan mashhur inshootni, G'uzordan Darbandga ketuvchi tog' yo'lida barpo etilgan Oqrabot manzilgohini keltirib o'tish mumkin.

Ikki qavatli qilib barpo etilgan karvonsaroylarning birinchi qavatida ot-ulovlar, podalar uchun mo'ljallangan xonalar, yem-xashak saqlanadigan joylar, turli mol, buyum, mahsulotlarni saqlaydigan omborxonalar, oshxona, nonvoyxona, sartoroshxona, tahoratxona va boshqa har xil maxsus xona va binolardan iborat bo'lgan. Ikkinchi qavat esa yotib dam oladigan xonalardan tashkil topgan. Odatda, karvonsaroyni o'rtasida suv quduqlari bo'lib, bu ham Buxoro xonligidagi karvonsaroylarga xos muhim xususiyatlardan hisoblanardi.

O'rta asrlarda barpo etilgan karvonsaroylar tuzilishi jihatidan bir-biriga o'xshash, asosan, to'rtburchak shakldagi ichki hovliga 176 va uning atrofida joylashgan yashash xonalariga ega bo'lgan. Yirik karvonsaroylardagi ichki hovli bo'ylab ayvonlar ham qurilgani, ayrim yirik karvonsaroylarda musulmon savdogarlari uchun masjid ham bo'lganligi ma'lum. Shaharlardagi karvonsaroylar hajmi, me'moriy bezaklari va boshqa xususiyatlari jihatidan karvon yo'llari bo'yida qurilgan karvonsaroylar va rabotlardan farq qilganini ham aytib o'tish kerak. Agar savdo yo'llari bo'yida qurilgan karvonsaroylar va rabotlar ichida ulovlar uchun mo'ljallangan maxsus otxonalar bo'lsa, yirik shaharlarda asosiy ulov vositalari ko'p hollarda karvonsaroydan tashqarida, ba'zi hollarda esa hatto ozodalikni saqlash maqsadida, shahar tashqarisiga joylashtirilgan. Karvonsaroylarning ba'zilarida savdogarlarning otlarini saqlash uchun maxsus otxonalar ham ajratilgan. XVI asrga oid oldi-sotdi hujjatlarining birida yozilishicha, Buxorodagi Sarroflar bozorida joylashgan va shu nom bilan ataluvchi karvonsaroy "ko'pgina hujralar, ular bilan bog'langan ayvon va otxonadan" iborat bo'lgan.

XVIII asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Buxoroda karvonsaroylar qurilishi kuchayib, XIX asr oxiri, XX asr boshlarida Buxoro shahrining markaziy

bozori atrofida 4 ta yana karvonsaroy qurilgan. 1820-yilda Buxoroga savdo ishlari bilan kelgan rus savdogari o'sha davrlarda bu yerda 13 ta g'ishtin karvonsaroilar bo'lganligidan guvohlik beradi. 1840-1842-yillarda Buxoroga kelgan N.Xanikov shaharda jami 38 karvonsaroy bo'lib, shundan 24 tasi pishiq g'ishtdan, 14 tasi yog'ochdan qurilganligini yozib qoldiradi.

Buxoro karvonsaroilarning qurilishi oddiy bo'lib, juda kam hollarda ikki qavatli binolardan iborat bo'lgan. Ammo barcha karvonsaroilar atrofi devorlar bilan o'rab olingan, savdogarlar o'z savdo yuklari va o't-ulovlarini shu yerda saqlaganlar.

XX asr boshlarida Buxorodagi jami karvonsaroilar soni 70 dan ortiq bo'lgan. Jannat-Makon karvonsaroyi, Domli Sher karvonsaroyi, Hakim Oyim karvonsaroyi, Xoja Kalon karvonsaroyi, Qushbegi yoki Qozikalon karvonsaroyi, Sandiqsozlar karvonsaroyi, Badriddin karvonsaroyi, Rashid karvonsaroyi, Jo'rabek karvonsaroyi, Hindular karvonsaroyi, No'g'ay karvonsaroyi, Ulug'bek karvonsaroyi, Tamaki karvonsaroyi va boshqalar shular jumlasidandir.

Shuningdek, Buxoroda qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan savdo qiluvchi karvonsaroilar bo'lgan. Bularga Mayiz karvonsaroyi, G'alla karvonsaroyi, Zig'ir karvonsaroyi, Anor karvonsaroyi, G'o'za karvonsaroyi, Jun karvonsaroyi, Sab karvonsaroyi, G'o'lin karvonsaroyi, Anjir karvonsaroyi, Tarosha karvonsaroyi, Guruch karvonsaroilarini misol keltirish mumkin.

Buxoro karvonsaroilari hamma davrlarda ham davlat va shaharlar rivojini ta'minlovchi muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Shuningdek, karvonsaroyga ega bo'lgan amaldorlar shaharning boy kishilari sanalgan. Misol uchun, Ubaydullaxoja karvonsaroyining bir kunlik daromadi 15 ming rublni tashkil etgan. Amirlikning No'g'ar karvonsaroyida Qori Ismatkalla sudxo'rlik bilan shug'ullanib, uning bir kunlik tushumi 1000 rublga yetgan. Bu karvonsaroyda 30 ta savdogar joylashgan. Har bir hujarning o'z xo'jayini bo'lgan. Karvonsaroyning bir kunlik daromadi esa taxminan 5000 rublni tashkil etgan.

G'ulomjon karvonsaroyiga bir necha Muqimovlar egalik qilishgan. Karvonsaroy savdosida choy mahsuloti muhim o'rin tutib, u Afg'oniston va Xitoy o'lkalaridan

keltirilgan. Paxta karvonsaroyi yog‘ochdan qurilgan bo‘lib, bir qavatli qurilgan va ayvoniga ham ega. Bu yerda paxtalarni o‘lchash uning 14 juft tarozi qo‘yilgan. 40 ta o‘lchov pallalari usti pillalar bilan band bo‘lib, 150 ta yuk tashuvchilar xizmatga hozir-u nozir turishgan.

Pashm karvonsaroyi esa amir tomonidan Abulvaxob Samiboy va Abduqayum Samiboylarga ijaraga berilgan. Ularga olti nafar o‘lchovchilar yordamlashib, matolarni o‘lchash va ular savdosini amalga oshirishgan.

E‘tiborlisi, ommaviy savdo hududlari va karvonsaroy boshliqlarining tabiblar uchun ajratilgan maxsus joylari bo‘lgan. Tabiblar o‘zlarining bemorlarini qabul qilish uchun karvonsaroylar bilan bevosita hamkorlik qilib turishgan. Mirzo Gul, Qozi-kalon va boshqa karvonsaroylar jular jumlasidandir. Tarixda karvonsaroylar savdoni jonlantirish, tijoratni rivojlantiruvchi muhim markazlar sifatida dong taratgan. Xalqlar u yerlardan nafaqat mol ayirboshlash yo savdo qilish, balki, madaniyatlar almashinuvini ado etishgan. Karvonsaroylar bora-bora Buyuk ipak yo‘lining o‘z ahamiyatini yo‘qotishi, temir yo‘l va boshqa zamonaviy transport rivojlanishi natijasida o‘z ahamiyatini yo‘qotgan.

Buxoro shahrida 3 ta karvonsaroyda teri savdosi olib borilgan. Bular saroyipo‘st, saroybarra, saroy urganji edi. Saroyi po‘stda mavsum davomida o‘ziga xos qorako‘l birjasi paydo bo‘lardi. Teri savdosi bilan shug‘ullanuvchi savdogarlar, vositachilar (dallol) bu yerda yig‘ilardi. Ko‘p savdogarlar qorako‘l terilarini o‘z uylarida sotib olishardi, qaysikim, ularda teri uchun omborlar, terini oshlash uchun maxsus uylari mavjud edi. Masalan, yirik qorako‘lchi Jo‘rabek Arabovning “Saroyi Jo‘rabek” deb nomlangan xususiy karvonsaroyi bo‘lib, bu yerda u sotib olgan qorako‘l terilari oshlanar va navlarga ajratilgan.

O‘sha davrda karvonsaroylar ichki va tashqi savdoda muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu soha taraqqiyotiga monand ravishda karvonsaroylarning soni ham yil sayin ko‘payib borgan. 1830-yillarda Buxoroda 25 ta karvonsaroy mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 1840-yillarda bu raqam 38 taga, XIX asr oxiriga kelib esa 60 taga etgan.

Jumladan, “Saroyi Rashid”, “Saroyi Badriddin” buxorolik taniqli savdogar Jurabek Arabovga tegishli “Saroyi Jo‘rabek”, moskvalik fabrikant Emil Sindelga tegishli “Saroyi Sendel” karvonsaroylari ancha mashhur bo‘lgan. Bu davrda buxorolik 20 nafar ko‘zga ko‘ringan yahudiy savdogarlarining har biri 30 ming rubldan 400 ming rublgacha sarmoyaga egalik qilishgan.

Buxorodagi “Toqi zargaron” savdo rastalarida turkman va Qarshi gilamlari bilan qizgin savdo qilingan. “Saroyiqolin” karvonsaroyini asosan gilamfuroshlik bilan shugullanuvchi tadbirkorlar band etishgan. O‘rta asrlarning so‘nggi pallasida Buxoro hududida juda ko‘plab karvonsaroilar barpo etildi. Ayniqsa, Buxoro xonligining ko‘p tarmoqli karvon yo‘llarida yo‘lbo‘yi inshootlarini barpo etish bo‘yicha shayboniylar sulolasi hukmronligi davrida, xususan, Abdullaxon II tomonidan (1558-1598) keng ko‘lamli ishlar olib borildi.

Bugungi kunda Buxoroda saqlanib qolgan karvonsaroilar shaharning savdo aloqalari, pul va moliya masalalar tarixidan xabardor etib, avlodlarni ajdodlarining boy savdo-sotiq tajribasidan voqif etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev N. Ko‘hna tarix guvohi. Buxoro 2000.
2. N.Abdullaev. «San‘at tarixi». I-II tom. Toshkent. 2001-2002 y
3. Feruza Bobojonova “Buxoro me‘moriy obidalar tarixi”. O‘quv qo‘llanma. Buxoro fan va ta‘lim nashriyoti. 2022 y
4. Bobojonov Sh. Sharif shahar yodgorliklari (Buxoro tarixiy obidalariga sayohat). Buxoro. “Buxoro”. 2017.